

ABEL HERZBERG 17-9-1893 / 19-5-1989

door Jurjen Beumer.

'HET IS NIET BELANGRIJK OF EEN VRAAG NIEUW IS OF OUD,
MAAR OF HIJ ZICH HERHAALT'
(Abel Herzberg, Drie Rode Rozen, blz 117)

Wie 95 jaar wordt kan heel wat meemaken. Wie Jood is en twee wereldoorlogen heeft overleefd, vooral de laatste, die wordt gekweld door de meest omvattende vraag die er in dit ondermaanse is; WAAROM? WAAROM?

Zes miljoen mensen koelbloedig vermoord. De naam 'Auschwitz', symbool geworden van de doodsmachine, plaats waar bewust 'dood' werd geproduceerd, toen en nu. Ach, ja natuurlijk: we kennen de hoofdlijnen, we weten van de grenzeloze ellende, we hebben het geleerd uit de schoolboekjes en later gezien op de televisie. Racisme, anti-semitisme, sexismen, nog steeds griezelige -ISMEN die het leven ruïneren en kapot maken. Maar deze -ismen, met voorop het alles verpletterende nazisme, lijken in de loop van de tijd het bijzondere te verdoezelen. Dan worden het getallen: zes miljoen joden vergast. Kunt U zich iets voorstellen bij 'zes miljoen'?

Kunt u zich iets voorstellen bij 'sexISME', statistisch een groot aantal verkrachtingen per jaar, je weet dat het heel erg is, maar het gaat voor ons leven als het vrouwelijk slachtoffer zelf aan het woord komt. KapitalISME, het hongerige kind in de derde wereld vertelt ons wat dat is en teweegbrengt. CommunISME, de wanhopige Sovjet-burger kan ons vertellen hoe een in wezen humaan socialisme verwordt tot een Goelag Archipel.

Het is precies hier dat de ZEGGINGS-kracht van een schrijver als Herzberg naar voren komt. Hij heeft de 'kunst' verstaan om het meest gruwelijke leed van de wereld, waar hij nota bene ook zelf slachtoffer van is geweest, te verbeelden in verhalen. Herzberg schrijft zo dat in die ene man of vrouw, in die ene Joodse familie die hij ten tonele voert de hele holocaust opnieuw tot werkelijkheid wordt. De 'zes miljoen' worden geportretteerd in het leven van de enkeling. Hij zegt dan ook: 'er zijn geen zes miljoen mensen vermoord, er is er maar een vermoord en dat zes miljoen keer.' (HN, 4 mei 1985) Die ene, dat zouden U of ik hebben kunnen zijn. Maar ook het feit dat U en ik het NIET zijn geweest (niet de christenen, wel de joden), het feit dat de een wel terug kwam uit de kampen en de ander niet, dat is thema bij Abel Herzberg. Hoe vaak niet zal de nog levende de dode benijd hebben? Want het KZ, de beul, de stank van gas, is geen dag, geen minuut uit je gedachten. 'Weet je wat het gekke is? Hoe langer het geleden is, hoe erger het wordt. Je vergeet het niet. Dat heb ik met veel mensen gemeen. Ze vergeten het niet, en het wordt erger en erger. Dat komt omdat je ouder wordt en vereenzaamt. Mensen aan wie je denkt sterven.' (HN, idem)

Abel Herzberg schrijft over de oorlog, de holocaust, de sjoa. De hartstocht van zijn schrijven ligt, als ik het goed zie, in:

a. het vinden van een begin van een 'antwoord' op dat WAAROM
en

b. hoe het gebeurde verwerkt kan worden, hoe hij (de joden, de mensen, de mensheid) weer verder kan leven na zo iets.

Hij zegt: 'Hoe zullen wij het gebeurde verwerken? Hoe kunnen wij dit volslagen liederlijke bankroet der mensheid, dat wij hebben meegemaakt, verantwoorden? Hoe kunnen wij, en hoe kunnen de geslachten, die na ons komen, verder denken, voelen, liefhebben, werken, kortom leven, nu de beschaving gebleken is te kunnen vergaan en de mensen hebben getoond tot een horde teugellose roofdieren te kunnen worden? Is dit hun aard? Zijn liefde, recht, geloof, schoonheid en wijsheid schijn? De vraag, in een paar woorden, niet naar de schuld, maar naar de oorzaak, niet naar de misdaad, maar naar haar bron.' (Pro Deo, 14)

En om dit uit te zoeken beroert Herzberg alle thema's die bij een dergelijke analyse horen. Hoewel hij advocaat is van beroep gaat hij veel verder dan alleen maar het herstellen van een juridisch evenwicht. Dat is wel nodig, maar het lost niets op. Zeer diep gaat hij in op vragen die hij zichzelf voortdurend stelt. Dat verwerkt hij in zijn verhalen; thema's als schuld, wraak, boete, haat, het vermogen tot liefde, de echte humor als een knipoog met de dood. En uiteraard, als Jood, als mens van het oeroude verbondsvolk, worstelt hij voortdurend met God en de godsvraag. Op dit punt aangekomen zijn Herzberg's waarom-vragen het hevigst. Jij God, Jij die zo anders bent dan alle andere goden, hoe kan dat nou? Jouw eigen mensen, je kostbare oogappel Israël, moet je kijken, ze zijn verdeld als lastig ongedierte, waar was je, waar ben je? Hoe kun je nog van mij verwachten dat ik in je geloof?

In Herzberg's boek 'Drie Rode Rozen' lijken al deze thema's samen te komen. Je leest dit boek niet met droge ogen. Tsonge, wat graaft deze man diep. Ik wil kort op dit boek ingaan.

De hoofdfiguur Salomon Zeitscheck is na de oorlog letterlijk 'verknipt' geraakt, hij is tweeen geknipt, verscheurd in twee personen, in 'Salomon' en in 'Zeitscheck'. Deze 'zwei Seelen in einer Brust' gaan een gesprek met elkaar aan op leven en dood. Om de beurt spelen ze de advocaat van de duivel. In een monologische dialoog proberen ze in het reine te komen met de verschrikkingen van de oorlog, of beter, met hetgeen mensen elkaar kunnen aandoen. Ook andere personages doen mee: de hospita die het hield met een 'mof', een exentrieke bewoner van het pension die hem fijntjes de les leest, en een enigovergebleven familielid, zijn nichtje Clara die in Israël woont. Heel centraal echter in de novelle staat de bijbelse figuur Job, Job de Dulder. Salomon Zeitscheck schrijft 's nachts lange brieven aan Job. Job heeft veel meegemaakt, onnoemelijk, maar

Salomon gaat met hem in fel debat. Hij wil zich met Job meten. (57) Bij Job kwam uiteindelijk heel veel weer goed. De figuur Job is wellicht een verzinsel van de bijbelschrijver drieduizend jaar geleden; maar weet je Job, ik heb dat allemaal echt meegemaakt. 'Ik zou willen dat ik ook alleen maar verbeelding was, droom van een ijdel woordkunstenaar, die als hij wakker wordt zich de ogen uitwrijft en zijn droom dan kwijt is, zo zelfs dat de herinnering daaraan niet voortleeft.' (59) Maar het boek groeit pas echt naar een climax als Salomon Z. Job voor de voeten gooit dat Job het proces dat hij zich had voorgenomen met God te voeren uiteindelijk niet uitvoert. 'Ik heb er geen vrede mee, Job, dat je gezwicht bent en je proces niet hebt doorgezet. Ik kan je duldzaamheid niet verdragen. Er moet recht worden gesproken tussen jou en God, en ik, een waardeloze, sta aan jouw kant.' (61) Aan zijn nicht Clara schrijft hij dat hij toch dat tribunaal rond (tegen?) God wil organiseren: inzet is de vraag waarom onschuldigen moeten lijden. Clara legt de vraag voor aan haar mede-kibboetsbewoners in Israël. Velen spreken. In hun spreken horen we de woorden en de argumenten van de vrienden van Job. De brief die zij terugschrijft met al die reacties op haar oom's vraag is een literair hoogtepunt uit het boek. Maar, Salomon, de moderne Job, wijst alle argumenten af. Ze hebben niet de diepte van het probleem begrepen, ze hebben de godsvraag teveel geharmoniseerd. Maar hoe dan? Is het dan wel mogelijk het grote waarom enigszins te vatten? Salomon Z. in een laatste krachtsinspanning, want daarna sterft hij, schrijft nog een keer een brief aan Job. In deze brief kunnen we lezen hoe Herzberg, 'de ongelovige die weet dat God bestaat' (116) in een laatste stormloop zijn ZINVRAAG/GODSVRAAG te lijf gaat. Het is de enige keer in heel zijn leven dat Herzberg naar een gedicht grijpt. We lazen het zoeven. Nu nog een keer, een gedeelte eruit. Het gedicht heet: 'Want alles is fragment'

'Er is in ieder woord een woord,
dat tot het onuitspreekbare behoort:
Er is in ieder deel een deel
Van het ondeelbare geheel,
Gelijk in elke kus, hoe kort,
Het hele leven meegegeven wordt.
(blz 114)

Het feit dat wij mensen, dat alle dingen slechts fragment zijn, daar ligt voor Herzberg de sleutel tot VERSTAAN. En hiervanuit gaande vervolgt hij: 'Maar er is geen fragment, of de ZIEL van al wat leeft is daarin tot uiting gekomen.' Alle fragment is, om zo te zeggen betrokken op en doordrongen van een dat fragment overstijgende Eenheid. 'Deze Eenheid is God, en wij, fragmenten als wij zijn en fragmenten die wij maken, zijn niet in staat hem in beeld of woord en zelfs niet in gedachten te vatten.' (115) Juist het blijven hangen in die fragmenten, willen leven bij het fragmentarische/onaffe, niet willen zien dat een groter Geheel ons leven draagt, in deze traagheid en hoogmoed van de mens ligt haar tragiek. We merken hoezeer Herzberg de waarom-vraag religieus invult en eigenlijk verklaart. Salomon eindigt de brief aan Job dan ook als volgt: 'Onze klacht, Job, is gerechtvaardigd, maar vergis je niet in het adres. Wij hebben vergeten dat zoals er geschreven is, God de levensadem in de mens heeft geblazen en dat hij daarmee tot een menselijk bestanddeel is geworden. Dat bestanddeel in de mensheid heeft zij verwaarloosd. Dit hoort de inhoud van onze klacht te zijn.' (119)

Ach, we zouden nog veel meer moeten citeren om deze zaken scherp te krijgen, wellicht straks bij de koffie. Maar om Herzberg te verstaan moeten we dit boek in ieder geval lezen. Het is weergaloos.

Om toch te volharden in LEVEN, om niet ten onder te gaan in de vele waaroms van dat leven tot slot een van de mooiste citaten uit een ander onovertroffen boek van Herzberg, Brieven aan mijn kleinzoon. Als U wilt weten hoe russische en poolse joden overeind zijn gebleven tijdens de vele vervolgingen dan moet U de geschiedenis lezen van de chassidische stromingen aldaar, zeg, de mystieke richting van het jodendom. Vooral in de 'life' verwoording van Herzberg, de grote liefde waarmee hij over zijn grootvader spreekt. Die grootvader die zijn loofhut bouwt, als herinnering aan de woestijntocht. Herzberg: 'Als je dit gezien hebt begrijp je het moeilijk begrijpbare "waarom". Dan weet je ook, hoe de mensen eruit hebben gezien, die bereid zijn geweest alles op zich te nemen, wat er ook komen zou, de vervolging, de verachting van de wereld, de brandstapels en de moord op hen en hun gezinnen. Het was de idee, die hen had gevormd en onveranderbaar had gemaakt. En misschien begin je dan nog iets te begrijpen: dat religiositeit (wat iets anders is dan godsdienst) geen overtuiging is, maar, naar een zeer vrome jood heeft uitgelegd, een eigenschap. Zoals muzikaliteit of artistieke. En dat, zoals er mensen zijn die zingen, niet omdat zij dat willen maar omdat er een stem in hen oprijst, er ook mensen zijn die geloven, niet uit angst en niet uit hoop op beloning maar omdat zij krachtens hun wezen niet anders kunnen.' (p.121)

En wij dan? Misschien vanochtend voor ons als spiegel het gegeven dat ook wij fragment zijn, dat onze wereld een fragment is. Een woestijn, een veertigdagetijd. Fragment, een stukje nog maar, U en ik en onze wereld; stukjes, flarden, een kale heuvel, een paal in de vorm van een kruis, zeven kruiswoorden die als fragmenten schreeuwen om heelheid en eenheid. Maar dan opeens, als de ochtendmist is opgetrokken, dan schittert steeds meer in de verte de vrede van de Paasochtend. We wrijven onze ogen uit, alle stukwerk, alle haat en nijd, alle lijden en zwoegen bedekt met de vreugde van het leven. Die gang maken wij mensen en onze wereld, eens, ooit, God alles in allen.